

Warszawa, 21.01.2019 r.

Dr hab. Maciej Ząbek, prof. UW
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytetu Warszawskiego

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Anny Jankowskiej

pt. *Moda i modyfikacje ciała jako forma komunikowania tożsamości – perspektywa*

imitacyjna Gabriela Tarde'a. Przypadek Indii,

napisanej pod kierunkiem dr hab. Leszka Korporowicza prof. UJ

Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2018, ss. 254

Sylwetka naukowa i teoria „innovacyjnej imitacji” Gabriela Tarde’a, jednego z najbardziej znaczących socjologów francuskich z przełomu XIX i XX wieku, której w dużej mierze poświęcona jest rozprawa mgr Anny Jankowskiej została współcześnie niemal wyparta z pamięci. Stąd przedstawioną mi do oceny pracę na ten temat przyjąłem z dużym zainteresowaniem. Tym większym, że w ostatnich latach postać tego wybitnego francuskiego uczonego jest ponownie przywoływana na fali pewnej mody na inspirowanie się także starszymi i zapomnianymi już koncepcjami społecznymi uczonych zachodnich.

Doktorantka w swojej dysertacji zapoznaje czytelnika z myślą Gabriela Tarde’a, która stała się inspiracją dla wczesnej psychologii społecznej, socjologii interakcjonistycznej, amerykańskiej antropologii kulturowej z kręgu Boasa czy badaczy takich jak Bruno Latour. Autorka podjęła się w swej pracy próby także pewnej rewitalizacji teorii Tarde’a na przykładzie rozważań nad modą i tożsamością w Indiach jako wybranym studium przypadku. Dzięki przeprowadzeniu badań terenowych, posługując się zróżnicowanym materiałem empirycznym rozprawa mgr Jankowskiej stała się nie tylko kulturoznawczą analizą zastanych tekstów wielkiego antagonisty É. Durkheima ale pokazała, w potencjalnie dość w nowatorski sposób, możliwość zastosowania jego teorii do ukazania współczesnej różnorodności i złożoności praktyk modyfikacji ciała, w szerokim znaczeniu tego słowa oraz komunikowania tożsamości w Indiach. Co więcej, źródła na temat mody w Indiach, Autorka zebrała samodzielnie w czasie długiego pobytu w Indiach, co pozytywnie wyróżnia ją spośród wielu kulturoznawców nie prowadzących badań terenowych. Już sam ten fakt sprawia, że z pozytywnym zainteresowaniem podszedłem do jej dzieła, mimo pewnych uwag krytycznych, które mi się nasunęły w trakcie jego czytania.

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Głównym celem rozprawy jest wykorzystanie pojęć, teorii Gabriela Tarde'a do analizy zasygnalizowanego problemu badawczego związanego z modą jako formy komunikowania tożsamości w Indiach. Dotychczasowe badania w tym temacie o ile wiem, nie doprowadziły do tego typu wyczerpujących opracowań i analiz. Możemy więc uznać, że wybór tematu pracy oraz przedstawionej problematyki dokonany przez Autorkę był uzasadniony.

1. Tytuł i problem rozprawy

Tytuł pracy nie budzi większych kontrowersji. Faktycznie jest to praca na temat mody w Indiach inspirowana pracami Gabriela Tarde'a, którym to Autorka poświęca większość swej rozprawy. Ogólnie rzecz biorąc mgr Anna Jankowska stawia w swej rozprawie tezę, że fenomen mody jest zjawiskiem powszechnym – występującym we wszystkich kulturach. Czerpiąc inspirację z teorii imitacji Tarde'a uznaje modę za najbardziej witalną i witalizującą siłę kultury, której konserwowanie sprzyja stagnacji i zamarceniu „energii kultury”. Przyjmuje z prac Tarde'a wątki witalistyczne stosując szeroką definicję mody, wychodząc z założenia, że tożsamość jednostkowa jest tworzona, kształtowana i komunikowana za pomocą aktualnych pragnień i przekonań, dlatego jest też tożsamością w dużej mierze kształtowaną w dynamicznych przestrzeniach. Trzeba przyznać, że treść pracy faktycznie odpowiada tematowi i zakładanym celom. Pomysł na pracę jest interesujący i oryginalny, choć sam temat mody w Indiach potraktowany został dość powierzchownie.

2. Źródła i metodologia

Oryginalność rozprawy Doktorantki polega na połączeniu metod analizy kulturoznawczej opracowań i tekstów źródłowych dotyczących teorii Gabriela Tarde'a ze źródłami wywołanymi, typu etnograficznego, zgromadzonymi podczas badań terenowych w Indiach, przy wykorzystaniu metodologii badań jakościowych, takimi jak wywiady, rozmowy i obserwacja uczestnicząca. Z opisu tych badań wynika, że Autorka była do nich w miarę dobrze przygotowana, znając język nie tylko angielski ale i hindi, podstawowe techniki prowadzenia wywiadu, wreszcie przebywając w Indiach, jak wynika z jej opisu około 2 czy 3 lat. Z jej relacji wynika, że ogółem mogła przeprowadzić nawet około 200 wywiadów, co znacznie wykracza poza zwykłe standardy badań jakościowych. Moją uwagę zwracają oczywiście, pewne problemy, o których pisze dotyczące np. „próby” czy „puli pytań”, rzadkie

w przypadku kogoś, kto poznał współczesne etnograficzne metody badań terenowych, co może oznaczać, że ilość ta niekoniecznie może świadczyć o jakości zebranych materiałów. Niemniej jednak, nawet jeśli tak było, to i tak mgr Jankowska zgromadziła prawdopodobnie olbrzymi materiał terenowy a jej wiedza o rozmaitych kontekstach ubiorów w Indiach i kultury tego kraju, musi być zapewne ogromna. Zaskakuje w związku z powyższym, jak w niewielkim czy wręcz symbolicznym wymiarze wykorzystwała ten materiał w swojej rozprawie. Co więcej nie podjęła głębszej analizy zebranych przez siebie wywiadów, nawet tych zamieszczonych w pracy. Na krytykę zasługuje też brak listy rozmówców a przede wszystkim materiału ilustracyjnego w tym dokumentacji fotograficznej zarówno współczesnej, jak i historycznej, która w pracy o modzie powinna być źródłem wręcz obowiązkowym, na równo traktowanym z pozostałymi źródłami a nie tylko dodatkiem estetycznym do pracy. Ten brak uważam za jeden z większych warsztatowych uchybień Autorki.

Rozumiem oczywiście, że problem głównym niniejszej rozprawy była analiza teorii Gabriela Tarde'a, a moda w Indiach tylko przykładem jej możliwego zastosowania. Co do tak nakreślonego celu nie mam uwag krytycznych. Doceniam wagę i znaczenie tej pracy, nie tylko z perspektywy historii nauki ale możliwości całkiem współczesnych nią inspiracji w różnych dziedzinach humanistyki i nauk społecznych. Niemniej jednak, moim zdaniem, taką analizę mógł przeprowadzić także ktoś, kto nie miał takiego doświadczenia terenowego. Stąd uważam, że z perspektywy etnograficznej pobyt Doktorantki w Indiach nie został należycie przez nią w pracy wykorzystany. Na szczęście w ramach studiów kulturoznawczych, badania terenowe nie są tak kluczowe, jak w przypadku etnologii i antropologii kulturowej. Gdyby praca była na stopień z tej ostatniej dziedziny, moja ocena byłaby bardziej surowa. W tej sytuacji mogę wyrazić tylko nadzieję i gorąco namawiać Autorkę, aby w przyszłości wykorzystwała jeszcze swój materiał terenowy w innych pracach czy artykułach, tak aby jej długoletnie doświadczenie terenowe nie zostało całkowicie zmarnowane.

4. Struktura

Autorka przedstawiła problematykę swych studiów w trzech głównych rozdziałach podzielonych na liczne podrozdziały, poprzedzone wstępem i zwieńczone zakończeniem oraz dość obszerną bibliografią.

„Wstęp” budzi moje niewielkie zastrzeżenia, co do jego układu i włączenia w jego skład podrozdziałów, które powinny się znaleźć w osobnych rozdziałach, jak np. zarys historii badań, jak to określa Autorka nad „modyfikacjami ciała” w Indiach. W tym przypadku szkoda, że nie wyjaśnia od razu przyjęcia poszerzonej jego koncepcji, włączającej do praktyk modyfikacji samego ciała, takimi jak skaryfikacje, tatuaże, odchudzanie itp., także jego okrywanie a piszę o tym dopiero w rozdziale drugim. Podobnie dotyczy to także wniosków, które moim zdaniem, w formie bardziej rozwiniętej, powinny znaleźć się dopiero na końcu rozprawy. Ponadto struktura wstępu także powinna znaleźć odzwierciedlenie w spisie treści. Niemniej, zawiera on podstawowe elementy formalne, a więc wprowadzenie w problematykę oraz przedstawienie celów i problemów badawczych, układu pracy i metodologii.

Pierwszy dość rozbudowany rozdział, składający się z czterech podrozdziałów poświęcony jest charakterystyce systemu konceptualnego Gabriela Tarde’a. Zawiera informacje dotyczące życia, działalności naukowej i losów teorii tego uczonego oraz analizę jego teorii powszechnej powtarzalności oraz innowacji i imitacji. Jest w pełni zrozumiałe, że Doktorantka pragnie przedstawić szczegółowo biografię i dorobek kluczowej dla jej pracy, tak mało znanej postaci, choć powinna jednak bardziej pilnować proporcji tego rozdziału wobec całości rozprawy. Rozdział ten jest bowiem z jednej strony zbyt długi (sięga niemal połowy pracy) a z drugiej za słabo zostały w nim uwypuklone opinie krytyków teorii imitacji i innowacji oraz nie została wytłumaczona do końca przyczyna dla której to ostatecznie Durkheim zajął miejsce ojca socjologii francuskiej.

W rozdziale drugim Autorka, dokonuje przeglądu teorii wypracowanych na gruncie badań nad modą, ubraniami i przedmiotami. Dotyczą one relacji człowieka z jego ciałem, przedmiotami oraz ubraniami, konstytutywnych cech zjawiska mody oraz tradycji badań nad komunikacyjnymi „właściwościami” ubrań w kontekście tożsamości. Ten rozdział widziałbym jako dłuższy od poprzedniego a nie krótszy. Pisząc o modyfikacji ciała Autorka mogłaby zająć się tym tematem szerzej zarówno od strony teoretycznej, jak i kontekstu indyjskiego. Brakuje mi tu np. odwołania się do koncepcji „mitu piękności” Naomi Wolf czy „skóry społecznej” Terence’a Turner’a, odrobiny choćby analizy porównawczej dotyczącej różnych przypadków modyfikacji ciała z różnych rejonów świata i sposobów jego interpretowania przez różnych badaczy.

Rozdział trzeci, który stanowi ukoronowanie jej dzieła poświęcony jest w końcu komunikowaniu tożsamości za pomocą mody w Indiach. Zawiera wprowadzenie historyczne od okresu kolonialnego, metodologię badań terenowych, która jednakże powinna znaleźć się

we wstępie oraz rozdział o kulturze wzroku czyli komunikowaniu tożsamości za pomocą mody. Ta część trochę rozczarowuje, budzi mój spory niedosyt zwłaszcza, że jak wspomniałem nawet przytoczone tu źródła wywołane zostały tylko powierzchownie zanalizowane. Rozdział ten powinien być najdłuższy z całej pracy a nie najkrótszy. Nie deprecjonując potrzeby analizy teorii Gabriela Tarde'a, to dopiero na materiale empirycznym można było wykazać jej współczesną wartość. Stąd Autorka zamiast, jakby w pośpiechu, kończyć pracę, tak naprawdę dopiero powinna ją w pełni rozwinąć.

Rekapitulując struktura recenzowanej rozprawy z punktu widzenia przyjętego celu, którym przede wszystkim była analiza i próba rewitalizacji teorii Tarde'a jest zasadniczo poprawna, choć proporcje powinny być w niej odwrócone. Nie wolna jest też od mieszania poszczególnych jej wątków a ostatni z jej rozdziałów byłby znacznie lepszy gdyby był bardziej rozbudowany. Niemniej błędów merytorycznych w pracy nie znalazłem a samą próbę rewitalizacji teorii Tarde'a na przykładzie mody w Indiach uznaję za oryginalną, wartościową a nawet w pewnym sensie odkrywczą.

II. Ocena formalna rozprawy

Praca liczy wraz bibliografią 254 s., jest więc pod względem objętości wystarczająco obszerna. Od strony technicznej i językowej nie można jej wiele zarzucić. Przekaz pracy jest wystarczająco jasny i klarowny. Czyta się ją dobrze. Ma przejrzystą konstrukcję wyводу i poprawne odnośniki. Cytaty zostały wyróżnione przez wcięcie tekstu. Na uznanie w tej pracy zasługuje także zakres wykorzystanej literatury. Bibliografia, głównie polsko i anglojęzyczna zawiera w sumie 139 pozycji w tym szereg pozycji wydanych w Indiach, co należy pochwalić. Zwraca tylko uwagę brak pozycji francuskojęzycznych, zwłaszcza oryginalnych dzieł uczonego, któremu jest poświęcona. Największym minusem rozprawy jest, wspomniana już wyżej, odwrócona proporcja objętości poszczególnych rozdziałów oraz brak materiału ilustracyjnego i załącznika ze spisem i podstawowymi danymi respondentów.

III. Wniosek końcowy

Kończąc pragnę stwierdzić, że praca Anny Jankowskiej jest ogólnie rzecz biorąc wartościowym wkładem do naszej wiedzy o współczesnych możliwościach zastosowania perspektywy imitacyjnej Gabriela Tarde'a. Rozprawa została opracowana zasadniczo poprawnie pod względem formalnym i merytorycznym. Podniesione w recenzji uwagi,

zastrzeżenia czy wątpliwości mogą być przedmiotem dyskusji ale Autorka bez żadnych wątpliwości zrealizowała stawiany sobie cel. Biorąc pod uwagę ogólne walory pracy stwierdzam z pełnym przekonaniem, że **rozprawa mgr Anny Jankowskiej spełnia wymagania „Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym w zakresie sztuki” i warunki stawiane pracom doktorskim.** Uznać należy zatem, że stanowi ona podstawę do kontynuowania przez Radę Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie jej przewodu doktorskiego.

Mieczysław Łobed.